

Od svijeta k Bogu.*

1. dio dokaza:

- I. Promjene svijeta jesu ovisne i zato postoji njihov nepromjenjivi uzrok.**
- II. Međusobno ovisni uzroci u svijetu dokazuju da postoji njihov neovisni uzrok.**
- III. Nenužne stvari u svijetu dokazuju da postoji njihov neovisno nužni uzrok.**

2. dio dokaza:

Taj nepromjenjivi, svojim djelovanjem i nužnom egzistencijom neovisni uzrok jest osobne i neograničeno savršene naravi; zato ga zovemo Bog.

Zaglavak.

Dakle je posredovanjem svijeta dokazana istina da postoji Bog.

* To je u vezi s mojim predlogom u »Katoličkom Listu« od 15. i 22. travnja, napose glede izradbe vjeronaučnog udžbenika za 7. razred. Da može svatko, na bilo koji način, izjaviti svoje mišljenje na konkretnoj podlozi jedne izradene partije, napisao sam kao Uvod toga udžbenika »Tri razgovora s ateistom« (v. Katol. List od 6. svibnja i sl.). Tu svrhu ima i ovaj članak. U knjizi bio bi na drugom mjestu, a prvi bi članak bio »Svijet i nauke o njemu« (još ne znam gdje ću ga štampati). Iza ovoga kozmološkog dokazivanja (2. članka) slijedit će teleološki dokaz kao 3. članak. Oba su izvedena opširno, dok bi još neki dokazi slijedili posve sumarno. Iz sastava je vidljivo kako je nastavniku prepuštena sloboda odmjeriti gradivo prema kvaliteti daka; isto je rečeno na dva načina, kraće i jednostavnije, pa opet prošireno i dublje gdje treba iskorijeniti sumnje i rastvoriti pogled. (Oba se članka sistematski i metodički oslanjaju na 1. članak, i zato se tek u toj cjelini dobije potpuna slika.) Točku 4. će možda koji dak trebati jer je u njoj osnovna pretpostavka dokazivanja. Točka 5. i 8. proširuje 1. i 3. točku, koje može i mora da znade i najslabiji dak (kao objašnjenje naslovnog dokaza.) Sa tri zvjezdice predviđena je eventualna podjela obučne cjeline. Ta je cjelina pod istim naslovom zadržana, da đaka urvežba za sintezu i da se ne cjepka suvislost izlaganja. Dak mora da prvim zamahom uvidi svu osnovanost teizma, i da ga već na prvom koraku zazebe pomisao pred ateizmom. Dalji članci knjige neka osvjetljaju prvi stečeni uvid. (Tudice se mogu objasniti na kraju svakog članka, napomenom ili u »pitanjima«. Možda bi dobro bilo staviti u knjizi marginalia. Napokon, neke silogizme u štivu može nastavnik i na ploču napisati.)

1. a) Ja sam svoju egzistenciju rođenjem »primio« od svojih roditelja, tj. od njih sam proizveden ili prouzročen; moji su roditelji uzrok moje egzistencije. Ja sam od svojih roditelja *uzročno ovisan* (egzistencijalno ovisan), tako te bez njih ne bih otpočeo egzistirati niti bi danas egzistirao. Ja sam u *odnošaju* (relaciji) *uzročnosti* sa svojim roditeljima, i u toliko kažem da sam po svojoj egzistenciji *relativan* (odnošajan), Moja je egzistencija = 0, ako pretpostavim da nije bilo roditelja. Oni su meni egzistenciju »dali«, a ja sam ju od njih primio. Ne može se primiti, ako nema nikoga tko daje; u *odnošaju primanja i davanja moraju bezuvjetno da budu dvojica*. Kod mene i kod mojih roditelja takav je međusobni *odnošaj primanja i davanja*, da su oni dali egzistenciju (to da sam nastao i da postojim) ili da su oni uzrok, a ja učinak (proizvod).

To je iskustvena činjenica, i toga ne može nitko poricati.

A moji roditelji? Nesumnjivo je i za njih da su po egzistenciji *relativni ili uzročno ovisni od svojih roditelja*. Tako se taj lanac ovisnosti nastavlja: tko god je egzistenciju primio, kao da rukom pokazuje na drugoga, od koga je egzistenciju primio ili tko ju je dao.

Zar to vrijedi samo za moje roditelje i praroditelje? Ne samo za njih, nego i za roditelje svakog čovjeka. Svaki je čovjek svojom egzistencijom kao ukopčan u lancu svojih roditelja i praroditelja, te je o tome lančanom nizu ovisan tako, da ga bez njega ne bi ni bilo.

To se, napokon, ne tiče samo nas ljudi, nego sve u svijetu, štogod je nastalo, imade primljenu ili prouzročenu egzistenciju. To mora tako da bude i ne može da bude drukčije, tj. ne može nastati neka stvar bez ikojeg uzroka. »Nastati« znači »primiti« egzistenciju od nekog uzroka, koji ju daje. Ako nešto nastaje ili počima egzistirati, ne može da samo sebi daje egzistenciju. A nemoguće je da nešto nastane slučajno, tj. da nije niti samo sebe proizvelo (a to i ne može), niti je od drugog nečesa proizvedeno (prouzročeno): jer moglo je da zauvijek ostane ništa ili da uopće ne nastane. Zašto je, naime, nastalo ili zašto je otpočelo egzistirati, kad je upravo tako moglo samo po sebi i da ne egzistira, budući da je *nenužno* (kontingentno)?

Dvije su, dakle, nesumnjive istine: 1. svijet je *promjenljiv i nenuždan*; 2. svaka je promjenljiva i nenužna egzistencija *ovisna od drugoga*. Ove su dvije istine temelj, na kome ćemo sada dokazati da egzistira *nepromjenljivi, neovisni, nužni uzrok svijeta*. To će biti naš 1. dio dokaza.

b) Pokušajmo sebi zamisliti da egzistiraju *jedino* takve stvari, koje su primile egzistenciju. To, dakako, nije teško izreći, kao što nije teško izreći »okrugli četverokut«, ali je to nemoguće izreći bez protivurječnosti, jer su međusobno protivne obe riječi »okrugao« i »četverokutan« (ne okrugao). Upravo je tako i onda

kad kažemo »primiti« i »od nikoga«; jer kako ćete primiti nešto, a nikog nema od koga ste primili? Sad pretpostavite da egzistira samo promjenljivi svijet, u kome mi ljudi i sve drugo nastaje, tj. u kome su sve stvari svoju egzistenciju primile, — to bi značilo da egzistira samo ono što prima, a ne egzistira ništa što daje: jer sve promjenljive stvari daju egzistenciju samo ukoliko su primile svoju egzistenciju. Sve što nastaje ili sve što se mijenja, rekli smo, egzistira nenužno, tj. može egzistirati i ne egzistirati, i sad pretpostavljamo da egzistiraju jedino nenužne stvari ovog svijeta, i pitamo se da li je to moguće. Nije. Zato nije, jer nenužno egzistirati znači isto što primati egzistenciju, a nemoguće je da egzistiraju bića samo sa primljenom egzistencijom. Zašto je nemoguće? Jer nikoga nema od koga su primili, a to je nesmisao (apsurd).

Dakle mora da egzistira neko biće sa neprimljenom egzistencijom, tj. nešto takvo što nije prouzročeno, nije ovisno (relativno), nego egzistira nužno (apsolutno). Dokazali smo, evo, da je svijet ovisan, a njegov je uzrok neovisan. Ovim našim zaključivanjem gotov je 1. dio dokaza o Bogu.

2. a) Taj zaključak vrijedi i onda kad bi netko pretpostavio da ljudi potječu od životinja. Jer mi ne kažemo da su samo ljudi egzistencijalno ovisni, nego sve u svijetu što god nastaje, pa i životinje.

b) Ne bi mogao naše dokazivanje oboriti, tko bi pretpostavio da svijet egzistira od vijeka (da nije nastao u vremenu). Jer svijet je promjenljiv i zato nenuždan, pa i sve kad bi se od vijeka mijenjao, egzistira nenužno i, prema tome, ima primljenu egzistenciju. Ipak, dakle, mora da egzistira nešto nepromjenljivo, neprouzročeno, nužno, tj. neovisno (nerelativno), apsolutno, samo po sebi.

c) Priznajem, rekao bi na to materijalist, i tvrdim da je to materija. Tjelesni (materijalni) svijet je zaista promjenljiv i u toliko nenuždan, ali osim svih promjena egzistira materija sama po sebi ili nužno. Ona jedina egzistira nužno. Ovom svojom tvrdnjom izjavljujem da sam materijalistički monist.

Nije dosta samo tvrditi (tako ćemo reći materijalističkom filozofu), nego to treba i dokazati. Dokažite nam, dakle, da nije protivrječno to što tvrdite: materija nije nužna (jer se prestano mijenja) i jest nužna (jer kako Vi kažete, neovisno egzistira). Ako je to protivrječno, kao što zaista jest, onda se može izbjeći protivrječnosti ili tako da ne priznamo promjene u svijetu (a to ne možemo), ili da priznamo nenužnost materije, tj. njezinu egzistencijalnu ovisnost od nekog uzroka. — Osim toga: zar nije protivrječno tvrditi da smo svi ljudi jedno isto; da smo nešto sasvim istovetno (identično) »ja« i »ti« i »on«? Zar su jedno isto razumni ljudi i sve druge nerazumne stvari u svijetu? Zar je, osim toga, naš razumni, uopće svijesni život jedno isto s neživom materijom? I zar je živo i neživo jedno isto? — Nadalje: ako su

promjene u svijetu odvijeka, zašto današnji stepen svjetskog (kozmičkog) razvoja nije već prije bio, kad je odvijeka bilo vremena? Ako je pak nastao u određenom nekom vremenu: zašto je nastao baš u izvjesno vrijeme, dok bi prema nužnoj egzistenciji materije morao da bude odvijeka? — Zar je, osim toga, i gibanje i mirovanje tjelesnih stvari tako nužno, da to čovjek ne bi mogao svojom voljom mijenjati? I smjer i brzina gibanja? I zar je baš ova zbiljska količina materije nužna, a druga da je nemoguća? I zar je sveukupno kozmičko zbivanje tako nužno da ne bi moglo drukčije da bude? Tko će razborito reći da ne bi mogao da bude na pr. drugi koji broj životinja nego što ih danas ima, ili sasvim druge vrste? — Napokon, zar ne bi moguće bilo da u svijetu postoji potpuna zbrka (kaos)? Bacite iz vreće milione slova, pa zar će nastati sam od sebe pjesmotvor ili učena knjiga? Od hrpe kamenja neće sama od sebe nastati zgrada, koja je prema svrsi (svrhovito) udešena za stanovanje; a isto tako ne znamo zašto bi dijelovi tjelesnog svijeta bili nužno i odvijeka složeni tako, da bude ovaj veličajni poredak koji zakonski vlada počevši od sićušnih bilina i životinja do zvjezdanog »carstva«. Može li itko razborit reći, da u čitavom svijetu nema nikog reda ili stalnog, svrhovito (teleološki) udešenoga međusobnog sklada? Proučite građu i sastav oka, uha i drugih organa; proučite mnogostruko sastavljenu vezu i skladnu djelatnost u organizmu, pa se onda pitajte: zar tu nema nikoje razlike prema kaosu? Zašto je takav umni poredak u svijetu? Zar sve tako mora da bude (kako materijalist kaže) samo zato jer je sve to materija? Zar ne bi materija mogla da bude i sasvim bezredna (kaotična)? I zašto, rekospo, ne bi mogao da bude neki drugi poredak? Zar je sadašnji zbiljski poredak samo »slučajan« bez ikojeg uzroka? To bi značilo onu vreću sa slovima i hrpu kamenja.

3. a) Otkuda sam ja? — to je bilo prvo pitanje. Ne samo ja, nego i sav svijet: ljudi, životinje, biline, sva zemlja, sunce, zvijezde i sav svemir. Koji je odgovor na to pitanje? Dokazali smo ovaj odgovor: svijet je ovisan od uzroka bez koga ne bi egzistirao.

Kakav je taj uzrok? Mi znamo kakav nije i kakav jest; nije (kao svijet) promjenljiv, prouzročen, nenuždan, i zato nije ovisan, nego je nuždan, tj. egzistira neovisno od ičega drugoga, egzistira po sebi (o sebi).

Ovo »po sebi« znači da egzistira sasvim drukčije nego ja i svi ljudi i sve stvari u svijetu: jer nijedna stvar ne egzistira po sebi ili po onome šta ona jest (= po svojoj naravi ili biti napr. Petar po tome što je čovjek). Ako mislimo na čovjeka, na ovu ili onu životinju, bilinu, kuću, stol itd., nikoja stvar ne mora egzistirati zato što je stol, kuća ..., tj. mi možemo na te stvari misliti i znati šta su one, a da pri tom ne moramo reći da svaka od njih egzistira. To znači: u njihovoj biti (u onome šta one jesu) nije uključeno to da egzistiraju; to je od nekog uzroka koji im je dao egzistenciju.

A uzroku cijelog svijeta nitko nije dao egzistenciju, pa zato njegova egzistencija jest uključena u njemu samome, tj. uzrok svijeta ne bi ni bio taj uzrok kad ne bi bio nešto takovo, što ne može ne egzistirati, na što ne možemo ni misliti da ne bi u tome bilo uključeno to da egzistira. Zato egzistira »o sebi«, ne od drugoga.

Nije nam, dakle, taj uzrok baš sasvim nepoznat; mi znamo da egzistira drukčije nego svijet, upravo na protivni način nego sav nenužni svijet: jer svijet je od drugoga, a njegov uzrok je o sebi.

Kakav je uzrok svijeta? To smo pitali, i odgovorili smo da egzistira o sebi. (To je bio 1. dio dokaza.) Ali to još nije sve što o njemu znademo. Sad slijedi 2. dio dokaza o Bogu.

b) Uzrok svijeta jest živ. Svakako je na višem stepenu savršenosti ono što živi nego što je neživo. Mi smo ljudi još na višem stepenu života nego životinje i biline; jer imamo razum, tj. sposobni smo misliti (suditi, zaključivati, dokazivati...), i još imamo volju, tj. sposobni smo da razmislimo što i kako ćemo nešto učiniti prema tome za što smo se odlučili. Drugim riječima: mi znamo više nego što nam kažu osjetila (vid, dodir...), i ne moramo raditi samo ono na što nas osjetilna (tjelesna) narav potiče svojim sklonostima ili težnjama, kao što je kod životinja. Mi smo slobodna bića, tj. sposobni smo htjeti ili ne htjeti, prema tome kako smo o nečemu razmislili ili prosudili. Imamo, dakle, razumnú narav; a kao samostalni nosioci (subjekti) razumne naravi mi smo osobna bića.

Uzrok svijeta živi kao osobno biće.

Zašto? Jer smo mi ljudi od njega prouzročeni, njegovi smo učinci, od njega smo primili naš osobni život, — a kako bi nam mogao dati takav život kad ga i sam ne bi imao?

Osobni, od svijeta različni uzrok svijeta zovemo Bog. (To je 2. dio dokaza da ima Boga.)

c) »Od svijeta različni« sad smo rekli. Da li je uistinu tako? Nije li možda Bog i svijet jedno isto, kao što kažu panteisti (spiritualistički monisti)? Oni su protivnici materijalizma, tj. priznaju da osim materije egzistira nematerijalno ili duhovno (spiritualno) biće, koje je razumne naravi, ali kažu da je u svijetu i sa svijetom istovetno (identično).

Ali, tako nije i ne može da bude, jer bi opet nastale protivurječnosti koje smo napomenuli kod materijalista (u točki 2. c). Morali bismo, naime, reći da su sve osobe jedno isto (ljudi međusobno i zajedno s uzrokom svijeta); zatim da su osobna i neosobna bića u svijetu jedno isto (ili da je sve u svijetu živo i osobno). A sve ove i druge pretpostavke, tvrdnje i posljedice dokazuju da je panteistički nazor neistinit.

Iz svega toga slijedi, da smo mi ljudi u zbiljskom ili stvarnom (realnom) odnošaju s Bogom kao svojim uzrokom, od koga imamo to da postojimo, da živimo, i da smo osobni nosioci života ili da

je u nama narav razumnog života. Mi smo u osobnom odnošaju s Bogom, — ili tko htio da na to misli ili ne htio. Može tko da se odrekne svojih roditelja, ali njihova je egzistencija od toga nezavisna; a tako je i Bog nezavisan od našeg priznanja. Kao razumno-svijesno lice (osoba), i to po svemu što jesam i što imam, ja sam ovisan od Boga. To je najveća istina o meni i o svijetu.

4. Naveli smo tri najopćenitije činjenice u svijetu (kozmosu): promjenljivost, ovisnost uzročnog djelovanja od više uzroka, nenužnost egzistencije. Uzmemo li svaku od tih činjenica zasebno, možemo na osnovu toga sastaviti tri dokaza, koje zovemo kozmološki, jer se oslanjaju na glavne činjenice u kozmosu. Ako ćemo sad ova tri kozmološka dokaza uzeti napose, svaki za sebe, zato da ih izrekne u logičkom (pravilno misaonom) obliku zaključivanja, najprije moramo dobro upoznati njihov zajednički temelj, a to je odnošaj uzročnosti ili ovisnost od uzroka. Šta i kako je u odnošaju uzročnosti, ili zašto je neka stvar ovisna od uzroka?

Prvo na što treba paziti kad govorimo o uzročnoj ovisnosti, jest to da stvar egzistira; napr. ja sad egzistiram, ovaj stol, ova knjiga i druge stvari egzistiraju. Kako? To je najvažnije na što treba da pripazimo. Da li koja od tih stvari egzistira tako, da sama po sebi ili po onome šta ona jest (= po svojoj biti) ne bi mogla ne egzistirati? Zar, dakle, po svojoj biti mora egzistirati ili zar je nužna? Nipošto. Po tome što sam ja čovjek, a stol upravo stol, knjiga upravo knjiga, — nije rečeno da ja i stol i knjiga moramo egzistirati, a da ne bismo mogli ne egzistirati. Gledom na naše biti mi egzistiramo nenužno (kontingentno), tj. mogli bismo i ne egzistirati. Sad smo, eto, uočili razliku između nužne i nenužne egzistencije. Kod svake nenužne stvari, gledamo li na njezinu bit, vidimo da je u njoj uključena dvostruka mogućnost: egzistirati i ne egzistirati (»da« i »ne«). Kod nužnog bića nema te dvostruke mogućnosti. A kad ja kao nenužno biće (i ovaj stol, knjiga...) ipak sada egzistiram, isključena je time druga mogućnost tj. neegzistencija. Zar po ničemu isključena? Jedno »ništa« nije kadro da isključuje nešto, tj. »ništa« ne može da nešto učini. Mora, dakle, da bude nešto (neko biće), po kome je sad kod mene (stola, knjige) isključena neegzistencija; a to znači da je egzistencija ovisna od toga bića koje je isključilo neegzistenciju: ja sam ovisan egzistencijalno od svojih roditelja, stol od stolara, knjiga od tiskare itd. Nenužna je egzistencija svake stvari ovisna tako da je učinjena, proizvedena, satvorena, prouzročena ili u odnošaju uzročnosti s onim bićem koje zovemo proizvodni, tvorni uzrok. Biti u uzročnom odnošaju vlastito je dakle svakoj stvari ukoliko je nenužno egzistentna. To je načelo uzročnosti (princip kauzaliteta). Glasi: Što god egzistira nenužno, ovisno je od drugoga kao svog uzroka. Još kraće: nenužno jest uzrokovano.

Subjekt ovog načelnog suda (»nenužno«) nije isto što predikat (»uzrokovano«). Taj nam je predikat poznat iz iskustva. Nakon što nam je po-

znat, moramo ga spojiti sa subjektom. Tko god zna šta znači »nenužno« i šta znači »uzrokovano«, tome je očevidno da taj predikat spada na subjekt. Jer šta znači »nenužno«? Znači ovo: nije nužno, ne egzistira po sebi ili po svojoj biti, ne bi po svojoj biti ni sad egzistiralo, pa se utoliko razlikuje od nužne egzistencije, koja ne može ne egzistirati, kojoj nitko i ništa ne može uzeti egzistenciju, tj. koja je neovisna. Nenužna je, dakle, ovisna od nečeg drugoga. Jer kad neka stvar nenužno egzistira, onda je time postalo isključeno da bi tek mogla egzistirati, — a to nije isključeno po samoj njegovoj biti, pa je prema tome od druguda isključeno. Takva je egzistencija proizvedena od drugoga ili prouzročena, tj. stoji u odnosu uzročne ovisnosti: jer ovo »drugo« od koga ovisi, zovemo uzrok. »Uzrokovano« se, dakle, osniva na samom subjektu »nenužno egzistentno«. Bilo bi s toga protivurječno, da tom subjektu zaniječemo predikat. Gdje god i kad god nađemo nenužno egzistentnu stvar — a to je i u onom slučaju kad negdje zapažamo kakvu promjenu (zbivanje) —, znamo da mora egzistirati njezin uzrok; svejedno, da li ga mi opažali ili ne, da li je iskustveno pojava ili nepojava (neempiričan).

Kad to sad znademo, ogledajmo redom kozmološke dokaze, tako da kod svakoga napose uočimo po jednu činjenicu, a s njom ćemo povezati načelo uzročnosti.

5. a) Kako ćemo zaključivati kod I. kozmološkog dokaza (iz promjenljivosti svijeta)?

Uočimo činjenicu promjenljivosti svijeta. Svijet egzistira, i u njemu su promjene; napr. sad sam pomaknuo knjigu od jednog mjesta na drugo — od lijeva na desno — i nastala je mjesna promjena (gibanje); a sad je nastalo u sobi svijetlo, toplina; sad mi je u svijesti nastao doživljaj sjećanja, itd. Konstatiranje ove činjenice uzmimo kao 1. izreku (premisu) našeg zaključka (silogizma). Sad ćemo objasniti 2. premisu, koja glasi: što god je promjenljivo, ovisi od drugoga.

Gdje god je promjena, tu je prelaz od jednog stanja u drugo. Kakav prelaz? Najprije knjiga nije desno, onda jest; najprije nije u sobi svijetlo i toplina, zatim jest; nema sjećanja, zatim ga ima: uvijek je prelaz od ne egzistirati na egzistirati (od »ne« na »da«). Najprije stvar samo može da egzistira, zatim zbiljski egzistira; od mogućeg (potencijalnog) stanja nastaje zbiljsko ili stvarno (aktualno). Promjena ili gibanje (u najširem smislu) znači uzbiljenje, ostvarenje: stvar koja se mijenja (giblje, pokreće), dobiva neku stvarnost (savršenost) koje nije imala. Ovo novo, dobiveno stanje stvarnosti, zovemo »dobiveno« jer ga stvar sama sebi ne može dati (tko nema, ne može dati). Stvar se samo utoliko mijenja, koliko nešto nema, te je samo u mogućnosti da ima; a sama sebi ne može to dati, jer dati ili učiniti ili ostvariti može samo stvarno: a ista stvar ne može ujedno ne biti (= u stanju mogućnosti) ili biti (= u stanju stvarnosti). Ne može ista stvar dobiti i ujedno dati sebi nešto; ne može biti pokretana i ujedno sebe pokretati (= biti svoj pokretač);

mijenjana i sebe mijenjati. Ne može ne biti u nekom pogledu (premještaj na desno, svijetlo, toplina, doživljaj) i to nastati, a ujedno biti u istom pogledu, zato da proizvede to što je nastalo (premještaj, svijetlo, toplina, doživljaj). Jer kad je stvarno nastalo, time je isključena nestvarnost (= mogućnost, ne biti), a time je proizvedeno ili prouzročeno. Što god se mijenja ili giblje, to se giblje ovisno od drugoga; gibano (*motum*) i gibalo (*movens*), pokretano i pokretalo (pokretač) nije isto.

Promjene su, dakle, od drugoga. Tu smo istinu objasnili i dokazali. To neka nam je 2. premisa u našem zaključku. Na nju sad nadovežimo 3. premisu: nemoguć je beskrajni niz mijenjanih (pokretanih) i promjenljivih bića bez ikojeg prvog nepromjenljivog (nepokretnog) njihova pokretnika. Zašto? Jer svaki pokretnik (mijenjalac) koji se i sam kreće ili mijenja, time je ovisan od drugoga, u odnošaju je s drugim. Zar samo takvi da egzistiraju? To je nemoguće zato, jer nijedan ne izazove promjenu (ne pokreće) sam po sebi nego ovisno od drugoga, te je prema tome svaki od promjenljivih pokretnika samo srednji: pokreće slijedećega, jer je jedan ispred njega (napr. da jedna kugla pokrene drugu, pa treću itd.). Kad ne bi neki prvi bio nepromjenljiv, ne bi nikoga bilo s kime su svi promjenljivi u odnošaju ovisnosti. Nemoguće je dakle da egzistiraju samo od drugoga ovisni pokretači.

Dakle: egzistira nepromjenljivi pokretnik. To je 1. dio kod I. kozmološkog dokaza; a sada 2. dio glasi:

Takav je pokretnik čista stvarnost, bez ikoje mogućnosti. Jer u mogućnosti (potencijalno) je ono biće koje neke stvarnosti nema, i utoliko je promjenljivo. A prvi je pokretnik svakako stvarno egzistentan; inače ne bi ni pokretao. Kao nepromjenljiv, mora da je samo stvaran (aktualan). — Osim toga, stvaran je u svakom pogledu ili s obzirom na sve promjene u svijetu; jer smo našim dokazom obuhvatili svu, ne samo ovu ili onu promjenljivost. Pokretnik je, dakle, i svih životnih, kao i naših duševnih promjena (znanja, htijenja...).

Nepromjenljivi uzrok kozmičkih promjena, napose životnih i razumno-voljnih (= osobnih), nazvan je B o g.

To je I. kozmološki dokaz da ima Boga. Ukratko glasi: što se mijenja, jest na putu (prelazu) da ima stvarnost koje još nema; kad bi se pak mijenjalo neovisno ili samo po sebi, dalo bi sebi i tu stvarnost, — a ne može dati čega nema; dakle se ne mijenja samo po sebi (neovisno) nego od drugoga (ovisno od nekog mijenjalačkog uzroka). — Nisu svi uzroci promjenama i sami promjenljivi, jer se čitav promjenljivi niz (i kad bi beskonačan bio) mijenja ovisno od nekog izvan sebe: dakle (zaglavak!) postoji nepromjenljivi uzrok svih promjena u svijetu. To je 1. dio dokaza.

Isti 1. dio možemo i ovako izreći: bića se mijenjaju; što se mijenja, što je pokretno (mobilno), jest u odnošaju ili u relaciji ovisnosti (= relativno) od nekog pokretača; svi pokretači nisu pokretni, — dakle egzistira neovisni (apsolutni) ili »prvi nepokretni pokretač«, kako ga je nazvao već Aristotel.

Najvažnija je u tom dokazivanju tvrdnja, da sve što se mijenja, mora biti mijenjano od drugoga. Ali čini se da nije tako: jer sve što živi, utoliko je živo što samog sebe mijenja. — Međutim, taj prigovor otpada kad razmotrimo živa bića. Bilina se mijenja pod utjecajem zraka, topline, svjetlosti, dakle ovisno; a sastavni su dijelovi kod organskog mijenjanja također međusobno ovisni. Osjetilne promjene kod životinja ovise od tjelesnih utjecaja (podražaja), i prema tome od fizikalno kemijskih podražica. Naš voljni život ovisi od pobuda (motiva); a razumsko spoznajni život od onih predmeta koje shvaćamo. Može se, naime, nešto mijenjati bez ikoje svoje djelatnosti (aktivnosti), tako da je posve u trpnom (pasivnom) stanju — napr. kad pomaknemo knjigu —, a može se mijenjati i po svojoj aktivnosti, kako je kod živih bića; u posljednjem slučaju može da bude razlika, ukoliko je aktivnost određena, determinirana (kao kod osjetilnog života), ili je slobodna (kod promišljene odluke). Živa bića mijenjaju sebe, proizvode promjene u sebi, ali ne po sebi ili od sebe, jer nemaju po sebi to da su sposobna mijenjati se.

Da upotpunimo dokraja naš dokaz, treba 1. dijelu dodati 2. dio: nepromjenljivi uzrok jest B o g. Kako dolazimo do toga da u pojmu nepromjenljivog uzroka pronalazimo pojam Boga?

U pojmu »Bog« nalazi se kao glavno (bitno) obilježje to, da je neovisan od ikojeg uzroka, tj. da nije od drugoga nego o sebi, da nije relativan nego apsolutan: jer upravo tim se obilježjem (karakteristikom) razlikuje od svijeta. Nepromjenljivo biće jest o sebi, a svijet nije o sebi, dakle nepromjenljivo biće nije svijet, nego je izvan svijeta, tj. nije sa svijetom jedno isto (kako misle monisti), nego je svijet i biće o sebi dvoje sasvim različno (kako smo sada dokazali). Ovaj posljednji nazor zovemo teistički dualizam (grč. theós = Bog; lat. duo = dva). — Još ima drugi razlog da nepromjenljivi uzrok zovemo Bog. Nepromjenljivi je uzrok, rekosmo, bez ikojeg mogućeg stanja (jer u takvom je stanju biće promjenljivo), tj. kod nepromjenljivog bića ne manjka nikoja stvarnost (savršenost), nego je ono čista stvarnost (kako je rekao sv. Toma Akvinski). A u pojmu Boga sadržano je upravo to obilježje da je po svojoj savršenosti iznad svijeta i da ničim nije ograničen. Ako, dakle, pojam nepromjenljivog uzroka raščlanjujemo (analiziramo), pronalazimo da je 1. o sebi, i 2. samostvaran; a te su dvije oznake u našem pojmu o Bogu. Za potpun pojam o Bogu traži se još i to, da je osobne naravi, tj. da ima razum i volju. A da je nepromjenljivi uzrok zaista osoban, uključeno je u tome što ima sve stvarnosti koje se nalaze u svijetu,

gdje smo i mi ljudi osobne naravi. Budući da je nepromjenljivi uzrok o sebi, samostvaran i osoban, zovemo ga Bog.

b) Još ćemo ukratko izreći II. i III. kozmološki dokaz.

U svijetu nalazimo mnoštvo uzroka koji djeluju ovisno jedan o drugome; a ne može da bude samo taj niz ovisnih uzroka (i kad bi beskrajan bio); dakle egzistira uzrok koji djeluje neovisno.

Plod na drvetu jest učinak, ovisan od životnog djelovanja u drvetu, a ta uzročna djelatnost u drvetu ovisna je opet od dalnjih uzroka. Ne bi učinka bilo, kad ne bi proizlazio neposredno iz svog uzroka, a posredno iz predidućeg i tako dalje. Kad prijašnji ne bi djelovao, ne bi bez njegova djelovanja (akcije) mogao djelovati ni slijedeći uzrok, i tako bi nestalo učinka. Gdje je, dakle, veza od više ovakvih uzroka, mora da bude početna akcija, ili prvi uzrok. Taj nije u svojoj akciji ovisan, jer ne bi bio prvi, nego bi pretpostavljao drugoga. Opet ne može samog sebe proizvesti; jer bi morao već egzistirati da se može proizvesti, i ujedno ne egzistirati da proizveden tek nastane. Ni to ne valja reći, da bi se više uzroka međusobno proizvelo kao u kružnom djelovanju; jer to bi značilo da jedan svojom akcijom omogućuje aktivnost drugoga i slijedećih uzroka, a ovi opet omogućuju unatrag ishodišnu akciju, — što bi značilo da jesu i da nisu ovisni.

Kod ovog II. dokaza uzimamo u obzir aktivnost svijeta, djelatne uzroke, i uočujemo njihovu ovisnost u samom uzrokovanju. Kod I. smo dokaza promatrali pasivnost svijeta, tj. mogućnost da bude mijenjan.

III. se dokaz oslanja na samu egzistenciju svijeta, ukoliko nije nužna ili neovisna, nego je nenužna (kontingentna) i zato ovisna. Glasi ovako: stvari u svijetu mogu i ne egzistirati, pa ih doista i nestaje; a kad bi postojale same takove nenužne i propadljive stvari, moglo bi biti da ih nema, i nikad ih ne bi bilo, — a kad ipak jesu, to znači da ima i nešto takvo čega ne može nestati, što ne može izgubiti svoj opstanak (bitak), tj. nešto nužno. Ili je pak taj nužni bitak ovisan od drugoga ili je neovisan; a nemoguće je da egzistiraju samo takva bića koja dobivaju nužnost od drugoga (jer ne bi nikoga bilo od koga to dobivaju): dakle postoji biće koje ima nužni bitak samo po sebi ili o sebi, tj. po vlastitoj biti (= po onome šta jest to biće).

Da je neprouzročeni i nužni uzrok svijeta Bog, to možemo dokazati upravo kao kod I. dokaza, gdje smo u pojmu nepromjenljivog uzroka pronašli da je o sebi, samostvaran i osoban: jer takav je neprouzročeni i nužni uzrok. — —

Šta sad iz svega toga slijedi? Šta možemo i moramo misaono (logički) izvesti iz svega našeg dokazivanja ili zaključivanja?

Prvo, da egzistira uzrok svijeta, a taj uzrok da nije prouzročan, nego da egzistira sam o sebi (apsolutno, nužno).

Drugo, da taj uzrok nije materijalne, nego da je osobne (duhovne) naravi.

Treće, da nije sa svijetom istovetan, nego da su svijet i osobni njegov uzrok dva sasvim različna bića. Istinit je, dakle, samo dualistički nazor, koji upravo tvrdi i dokazuje da je svijet i njegov uzrok dvoje, a ne jedno, kako tvrdi monizam (materijalistički i panteistički). Dualistički ovaj nazor o svijetu zovemo također teistički, jer uzrok svijeta koliko je osobne naravi i od svijeta različan, zovemo B o g.

Dokazali smo, dakle, da uistinu egzistira Bog. Naše se dokazivanje osniva na tome, što se Bog očituje (objavljuje) u svijetu 1. koliko je svijet promjenljiv, 2. koliko u njemu postoje ovisni uzroci i 3. koliko nenužno egzistira.

*

6. Po svojoj promjenljivosti, po uzročnoj djelatnosti, čak po svojoj egzistenciji ili po čitavom svome bitku (= što je i kakav je), svijet zavisi od Boga. Ja, moji roditelji, braća i prijatelji, svi ljudi i sav svijet — od Boga je: što god imamo i što jesmo, sve je od Boga proizvedeno. Jer svi smo nešto, ovo ili ono, u ograničenoj mjeri ili djelomično; naša sposobnost znanja, htijenja, življenja, kao i sve savršenosti u svijetu mogle bi i ne biti, nenužne su, i tako su samim nenužnim, ograničenim svojim bitkom ovisne. I upravo zato nije svijet proizveden od Boga tako, kaošto napr. umjetnik iz materije proizvede umjetninu, ili kaošto sam ja nastao iz žive materije mojih roditelja. K a k o je, dakle, Bog proizveo svijet, ili na koji je način Bog uzrok svijeta?

Umjetnina i moj organizam nastali su tako, da ih pred tim nije bilo, ali je bila materija kao subjekt (nosilac) iz koga su nastali. Budući pak da je svijet proizveden po čitavom svome bitku, nema ništa ispred njega što bi služilo kao subjekt iz koga je svijet proizveden. Svijet, prema tome, nije proizveden iz ičega, tj. stvoren je. Nije ga Bog stvorio od samog sebe, jer je Bog neograničeno savršen (= nema u njemu nešto tek moguće), pa ne može od Njega proizaći nesavršeni svijet; a nije ga proizveo iz materije, jer bi time u moći svojoj bio ograničen po materiji, a osim toga materija nije o sebi.

Bog je, dakle, Stvoritelj svijeta. To nije nitko osim Boga, jer je stvaralačka moć neograničena. Čim je manja mogućnost u materiji da od nje nešto nastane, to je veća moć tvornog uzroka; a kod stvaranja svijeta i nema materije.

7. K a d a je Bog stvorio svijet?

O tom su pitanju filozofi mnogo raspravljali. Neki su mislili da mora biti stvoren odvijeka. Međutim, za Boga nema toga moranja, jer bi značilo.

da je o svijetu ovisan. Drugi su držali da doduše ne mora odvijeka, ali da nije protivurječno »stvoren odvijeka«, tj. svijet je mogao stvoren biti odvijeka. Protiv ovima tvrdimo da svijet nije mogao biti stvoren odvijeka: jer »stvoren« znači da je proizveden ili da je nastao i da pred tim nije bio, a »pred tim« i »nakon toga« jest vremensko određenje. Svijet je, dakle, stvoren u nekom (nama nepoznatom) vremenu.

Prvo mišljenje — da je svijet (tvar i gibanje) — odvijeka ili vječan, zastupao je i dokazivao Aristotel (384—322). Premda je, po njegovu mišljenju, svijet bez vremenskog početka, ipak je od Boga. To dokazuje Aristotel iz gibanja ili promjenljivosti svijeta. »Prvi nepokretni pokretnik«, kaže Aristotel, jest svemoguć, ima neograničenu moć: inače ne bi kadar bio proizvesti vječno kretanje (gibanja, promjene). Ujedno je taj prvi pokretnik netjelesan (duhovan): inače bi i sam bio pokretan. Otuda slijedi da je uzrok svijeta (= prvi pokretnik) uistinu Bog.

Najveći je sljedbenik Aristotelov i prvak kršćanske (skolastičke) filozofije sv. Toma Akvinski (1225—1274). On pobija Aristotelovo dokazivanje da je svijet vječan: ne može se dokazati kao posve sigurno da je svijet vječan (kako je Aristotel mislio), — ali, kaže Toma, ne može se dokazati ni da nije vječan. Mogao je biti odvijeka, a nije baš morao nastati u vremenu; jer samo bi onda upravo morao, kad bi riječ (pojam) »svijet« i riječ »vječan« bilo protivurječno ili kad bi se to isključivalo kao napr. okrugli četverokut. A niti se tako isključuju ove dvije riječi: »vječan« i »stvoren«. Premda je svijet promjenljiv, može da bude vječan; i premda je stvoren, može da bude vječan: promjenljiv biti i stvoren biti nije nikakva zapreka da bude odvijeka.

Danas se ipak, protiv tome mišljenju sv. Tome, dokazuje da je to nemoguće. »Stvoren biti«, kako smo spomenuli, znači od ništa nastati, a nastati = vremenski početak. Ako je dakle svijet stvoren, kako smo dokazali da jest, onda nije odvijeka. — Nije ni zato odvijeka jer je promjenljiv, tj. ako gledamo na svijet i bez obzira na to što je stvoren, nego samo s obzirom na to da je promjenljiv, zaključujemo da nije odvijeka. Promjenljivost, naime, znači prelaz od jednog stanja u drugo, napr. promjena dana i noći. Tu slijedi jedan dio za drugim po vremenu. Vremenske količine možemo mjeriti (dani, godine...) prema okretanju zemlje oko sunca. A prije nego se zemlja okretala, i kad nije nikoga bilo tko bi brojio, ipak je bilo barem moguće da se broji i brojenjem dođe do neke granice. Kad bi pak odvijeka bio svijet, ne bi nikad bilo nikoje granice u njegovu trajanju, pa ni danas ne bi došlo do vremenskog mjerenja. Trebalo bi, osim toga, reći da je i današnje stanje svijeta moglo da bude već odvijeka, tako da je odvijeka prošlo a ipak sad nadošlo. I, napokon, ne bi razlike bilo između dana, godine i drugih vremenskih dijelova, ako je trajanje svijeta nedjeljivo, nebrojivo, odvijeka. Ovo naše dokazivanje potvrđuje još i ta činjenica, da će svijet imati svoj konac, tj. neće do vijeka trajati (kako dokazuju prirodne nauke). Kad bi pak bio odvijeka, ne bi trebalo tek očekivati taj vremenski svršetak.

Tako nas umovanje (filozofiranje) vodi do zaključka da je svijet nastao u vremenu. Prije smo već dokazali (u 6.) da je nastao stva-

ranjem. Jednom i drugom ne protivi se zakon o konstantnosti materije i energije u svijetu, jer tim se zakonom samo toliko tvrdi, da nije nestalo ništa od materije i energije otkad je svijeta, ali time nije rečeno da je svijet odvijeka. Pogotovo je krivo, kad se materijalisti (Büchner, Haeckel) pozivaju na taj zakon kad tvrde da svijet nije od Boga; jer sve kad bi svijet bio odvijeka (kako je i Aristotel učio), još uvijek to ne znači da je neovisan ili sam po sebi nuždan. Mi u našem dokazivanju da ima Boga nismo se ni pozivali na to da je svijet vremenit ili da nije odvijeka, nego smo bez obzira na to pitanje gledali na činjenice: promjenljivost svijeta, uzročnu ovisnost i nenužnost.

8. Već smo spomenuli (u točki 3. b) da je neovisni uzrok svijeta osobne naravi i zato da ga zovemo Bog. Kad ljudi misle na Boga, shvaćaju (poimaju) ga kao biće koje egzistira sasvim nezavisno, neprouzročeno, apsolutno (= ne u odnošaju ovisnosti), a po svojoj naravi kao biće apsolutno (= neograničeno) savršeno. Mi smo, naime, dosta savršeni prema drugim stvorovima na svijetu, pogotovo zato jer imamo bolje životne sposobnosti nego životinje; sposobni smo mišljenjem spoznati daleko više (savršenije) nego što osjetilima shvaćamo, tj. imamo razum, a time smo ujedno sposobni da se odlučujemo za naše čine, tj. imamo volju. Samostalni ili samosvojni nosilac (hipostatički subjekt) razumne naravi nazivamo osoba. Ipak smo mi ljudi i kao osobe ograničeno savršeni, jer nam već naše tijelo postavlja granice, kojima su omeđene osobne sposobnosti. Kad na Boga mislimo, isključujemo svako ograničenje i utoliko držimo da je apsolutno savršen. To ćemo sad поближе objasniti i dokazati.

Vratimo se na ono što je već izvan svake sumnje dokazano, naime da egzistira neovisni ili nužni uzrok svijeta. Kad se u to zamislimo, uvidjet ćemo da je upravo zato taj uzrok također neograničeno savršen. (To će sad biti 2. dio dokaza!)

a) Šta znači »nužno egzistirati«? Protivno od nenužno (kontingentno). Kad nešto nenužno egzistira, može i ne egzistirati, tj. samo po sebi ne mora egzistirati, nego egzistira ovisno, od drugoga. Nenužno = ovisno. Nužno = neovisno, jer samo po sebi ne može ne egzistirati. Šta sad iz toga slijedi? To da ne može nastati i nestati, početi i prestati da egzistira; u nužnom biću nema nastajanja. Isto tako nema promjene; jer po tome se nešto mijenja, ukoliko je nenužno: može biti ovo i može postati drugo nešto. Nema usavršavanja; jer postati savršenije može samo što je promjenljivo.

Ako u nužnom biću nema nastajanja, nema promjene, nema usavršavanja, — šta otuda slijedi? Šta je u tome uključeno?

Nužno se biće, kažemo, ne može usavršivati, ne može primati neku savršenost, jer bi time bilo promjenljivo. Samo ono što je nenužno, jest u mogućnosti: može da nešto zbiljski bude. Kod

nužnog bića isključena je svaka mogućnost (potencijalnost), a sve je kod njega sama zbiljnost (aktualnost). No kad bi tako bilo samo djelomično, ograničeno, ili bi to moglo biti od drugoga ili od samog nužnog bića. Od drugoga nije, jer bi utoliko bilo ovisno i ne nužno; a nije ni od sebe samoga, jer ne može imati neku savršenost zato da ju tek u sebi proizvede (tj. imati i nemati). Dakle je uzrok svijeta (budući da je nuždan ili o sebi!) neograničeno savršen.

Sad, evo znamo kakve je naravi nužni ili samosebni (apsolutni) uzrok: on je neograničeno savršen. Ništa mu ne manjka, glede ničega nije tek u mogućnosti, nego je u njemu ostvareno (uzbiljeno) sve što je savršeno. Ne razvija se, ne postaje savršeniji, jer bi to značilo da nešto nema i zatim dobiva, a to bi značilo da je promjenljiv. Nema govora o razvoju (evoluciji) gdje nije neki subjekt, koji se razvija i koji se razlikuje od onoga čega nema i tek treba da dobije. A taj se pojam razvoja sasvim protivi pojmu neograničeno savršenog bića, kod koga nema nikoje stvarne razlike ni ikoje mogućnosti. Prema tome je neistinit evolucionistički panteizam, koji uči da se neograničeno savršeno biće u svijetu razvija (isp. 3 c).

Panteist (monist) će možda reći: tjelesni svijet nije drugo nego pojava u kojoj se očituje zajednički, jedan isti životni izvor. Drugi će (materijalistički) monist reći: atomi su isti, a sve što se u svijetu pojavljuje, samo je različiti sastav atoma. — Šta ćemo im odgovoriti? Sadašnje moje tijelo jet jedan sastav atoma u kome je život, a kad umrem, neće više biti toga sastava ni života. Zar je živo i mrtvo tijelo pojava istoga životnog izvora? Sad ovo moje tijelo pripada meni, mojem ja, jer ja sam onaj koji u tome tijelu živim, i prema tome sam ja sada izvor tjelesnog života, — a kad umrem? Onda više neću ja biti taj izvor, niti će tijelo više biti živo: kako je, dakle, moguće da bi sav tjelesni svijet imao isti životni izvor? Živo i neživo bilo bi isto. Zar je, osim toga, živo i neživo tijelo samo pojava? Niti je rođenje, a ni smrt nešto tek pojavno, nego je postanak i prestanak, početak i svršetak života takva stvarnost kao i sav život. Ako i priznamo da su atomi isti, ali živo i neživo stanje nije isto. Ako, dalje, i priznamo da je promjena toga stanja nužni rezultat atomskih događaja, pitamo: da li su atomi i njihovi događaji nužni, samosebni, tako da ne mogu ne egzistirati? Da nisu i da ne mogu biti, već smo dokazali proti materijalistima (2 c).

b) Već zato što je apsolutni uzrok neograničeno savršen, mora da je osobno biće. A to je, znamo, i zato što smo mi ljudi, kao njegovi učinci, osobe: ne bi nam uzrok mogao dati te savršenosti, kad je i sam ne bi imao (3 b).

Ja se zovem »osoba« (persona) zato 1. jer nikom i ničem ne pripadam po svojoj egzistenciji, nego egzistiram sam u sebi kao

subjekt (= supstancijalno), i 2. imam razumnu narav. Tako je i apsolutni uzrok samosvojni (hipostatički, supstancijalni) subjekt, a po razumnoj naravi neograničeno savršen.

Ovaj apsolutni uzrok svijeta, ukoliko je osobne naravi, zovemo **Bog**.

c) Budući da je neograničeno savršen, ne može biti više nego **j e d a n** Bog. Kad bi više bilo neograničeno savršenih naravi, ne bi nijedna bila neograničeno savršena.

d) Radi svoje neograničene savršenosti ne može Bog da bude tjelesne naravi, nego je **n e t j e l e s a n** (nematerijalan, duhovan). Sve što je tjelesno, jest nenužno i promjenljivo, i s toga ograničeno. Kod nas ljudi je razumna sposobnost vezana uz tijelo, i zato je ograničena, a kod Boga nema tog ograničenja. Znanje i volja Božja nije ničim ograničena.

e) U Bogu nema vremenskog slijeda: prije, sada, poslije. Jer samo gdje je promjena, može se govoriti o vremenu. Dakle je uzrok svijeta (budući da je nuždan!) neovisan od svakog vremena, izvan ili iznad vremena, tj. **v j e č a n**.

f) Svaralački uzrok svijeta jest **s v e m o g u ć** (isp. 6). I ovo svojstvo pripada Bogu po neograničenoj savršenosti. Ne samo da je svijet nastao stvorenjem, tj. tako da je sve ono što god jest (= svoj bitak) primio od Boga, nego i dalji opstanak svijeta ovisi od Boga: **Bog u z d r ž a v a** svijet. Ni jednog hipa ne bi mene bilo, ni ičega u svijetu, da nas Bog svemogućnošću svojom ne podržaje u tome da jesmo i da ne postanemo ništa.

Sve ove (i još druge) vlastitosti obilježuju Božju narav, tj. po njima je Bog upravo ono na što mislimo kad izrekneмо »Bog«. Uzrok svijeta **e g z i s t i r a** apsolutno (neovisno, nužno), a po svojoj neograničenoj savršenosti jest Bog. Time je završeno naše dokazivanje da ima Boga.

9. **Tko p o r i č e** (negira) Boga ili tko tvrdi da nema Boga (a ne spada među ljude koji bez pameti koješta govore), dužan je da svoju tvrdnju dokaže, tj. da obori naše dokazivanje. Bezbožnik (ateist) mora najprije navesti valjane razloge proti našim dokazima, a tek onda bi smio da ostane dalje ateist; nije li to kadar, a ipak neće da napusti svoje stajalište, dužan je otvoreno reći: neću da tražim istinu.

Ali, ni svoj ateizam ne smije smatrati istinom. Da je $2 \times 2 = 4$ znamo i bez dokaza, a da li je istina da ima ili da nema Boga, to nam nije neposredno poznato, i zato moramo na osnovu (posredovanjem) nečega izvesti ili zaključiti ili dokazati da li jest ili nije kako tvrdimo. Bez dokaza ne smije se ništa o Bogu tvrditi ni poricati, ako hoćemo da spoznamo istinu o Bogu.

Ako se čini da je dokazivanje oteško, ne zaboravimo na teškoće u matematičkim i drugim dokazima. Nije isključeno da tko sumnja, i dugo treba dok bude siguran, ali tko ljubi istinu i nije miran dok je ne nađe, reći će napokon sa velikim filozofom sv. Augustinom: »Nemirno je srce naše, dok se ne smiri u Tebi, Bože.«

Dr. Stjepan Zimmermann.

